

Freuds spekulasjoner

//

//]]]]> //]]>

BOKOMTALE: En ny antologi tar for seg det nære forholdet mellom litteratur og psykoanalyse, og gir samtidig et direkte innblikk i Freuds estetiske sensitivitet.

Av Svein Henrik Nyhus

I 1895 skriver Sigmund Freud sammen med kollega Joseph Breuer ned sykdomshistorien til fem kvinner diagnostisert med hysteri. I notatene legger han merke til noe nytt; historiene følger en bestemt struktur – de minner om noveller.

I *Freud, psykoanalyse og litteratur* (2012), med Janneken Øverland og Irene Engelstad som redaktører, er forholdet mellom Freuds funderinger og litteraturens fabulerende kraft satt under lupen. Boken er et resultat av et seminar holdt i forbindelse med utgivelsen av *Mellom*

psykoanalyse og litteratur (2011) – en samling oversatte originaltekster. Det overordnede emnet er psykoanalysen som hermeneutisk virksomhet og hvordan mening konstitueres og tapes gjennom språket. Både litteraturvitere, forfattere og psykologer bidrar med nærlesninger av skjønnlitteratur og utforskinger av de glidende grensene mellom diktetekst og psykoanalyse. Antologien er hensiktsmessig tematisk inndelt, og særlig Freuds begrep om melankoli og «Det uhyggelige» åpner for drøftinger rundt samlingens grunnlinje.

Foran Michelangelos Moses

Debatten omkring Freud som positivist og useriøs naturviter har lang fartstid. Noen, som Atle Kittang, har vektlagt *hva* Freud oppnådde fremfor *hvordan*. I monografien *Freud* (1997) skriver han, « Freud hører med blant de få som ikkje berre er skapt av historia, men som også skapar historia (s. 8)». Hva er da det skapende ved Freud?

Redaktørene for denne samlingen sier det slik: «Den spekulative Freud er også den skapende Freud; forskeren, tenkeren, filosofen og forfatteren som ikke lar seg stoppe eller stenge av de metodiske kravene til vitenskapelighet som hersket innenfor medisinene og nevrologien på hans tid (og selvsagt også i vår egen tid)» (s. 8). Spekulasjon kan også kalles en litterær grunnmodus, og i samlingens første artikkel utdyper nettopp Kittang om dette kreative overskuddet hos Freud.

Kittang tar utgangspunkt i «Der Moses des Michelangelo» (1914) og Freuds analyse av Michelangelos Moses-statue i San Pietro di Vincoli-kirken i Roma. Den mektige statuen utstråler en spenning mellom indre uro og ytre ro som fengsler ham dypt. I en tolkning hvor tilsynelatende betydningsløse detaljer fravristes en mening konkluderer Freud med at statuen sammenfatter en ladet dramatik; øyeblikket der hvor Moses etter å ha vært vitne til gudsdyrkingen rundt gullkalven besinner seg og holder vreden innvendig.

//]]]]> //]]>

Denne tolkningen, skriver Kittang, gikk imot de rådende oppfatningene til store renessansespesialister som Jacob Burckhardt (som så statuen som et historisk narrativ), og Henry Thode (som mente statuen var en menneskelig allegori). Freud ser derimot Moses' positur i lys av noe overmenneskelig; statuens svulmende muskulatur blir et uttrykk for den mest intense psykologiske tilstand – å gi avkall på egne lidenskaper for å tjene en skjebne man har viet seg til.

Nyere forskning har imidlertid påpekt denne tolkningens mangelfullhet, ved at Freud overser en rekke historisk-ikonografiske aspekter ved skulpturen. Men den har like fullt verdi, mener Kittang, fordi den sier noe vesentlig om hvordan og hvorfor kunsten gjør inntrykk på oss. Det skyldes nemlig ikke det harmoniske i formen, men det dynamiske, det «som ber merket i seg av ei formbrytende rørsle» (s. 21).

Dette fanger Freud opp i sin analyse, og implisitt kaster tolkningen derfor av seg en estetisk sannhet fremfor en historisk.

En psykoanalytisk estetikk?

Når Kittang løser ut denne estetiske innsikten av Freuds tekst understrekes det for leseren at Freud i kunstneriske hensyn så på seg selv som en lekmann, og at han heller aldri proklamerte en fullstøpt psykoanalytisk estetikk. Like fullt avdekker Kittang noe av Freuds særegne kombinasjon av estetisk sensitivitet og ukonvensjonell tenkemåte – hans «temperament». Litteraturforskeren Graham Frankland er blant dem som mener denne sensitiviteten kan ses i forlengelse av den frie assosiasjonsmetoden som presenteres i *Drømmetydning* (1900). At Freud i dette verket gir direkte symbolfortolkning en underordnet status hevder Frankland vitner om en motstand mot bokstavelighet, slik den også synes å slå ut i skulptur-studien.

Øyet for spenninger og detaljer i studieobjektet får Freud til å lete utenfor rammene av kunstnerens intensjon og historisk kontekst, og dermed trer en estetisk egenart klarere frem. Kittangs artikkel fremhever dette på utmerket vis.

Et av psykoanalysens mål var å finne frem til verktøy for å avdekke indre ubevisste prosesser. Psykolog Torberg Foss ser i sin artikkel nærmere på likhetene i hvordan litteratur og psykoanalyse åpner for autonome indre erfaringer. I samtiden ser han en utfordring: Som hermeneutisk betingede kunnskapsområder står litteratur og tradisjonell psykoanalyse under press fra naturvitenskapens grep om vår selvforståelse. Denne kognitive bølgen, som vi også ser har sterk innflytelse i media, burde aktualisere deres tette bånd, mener Foss. Viktigheten av å utforske indre rom kan ikke tas for gitt.

Problematikken er velkjent og betimelig tatt opp. Men i denne samlingen blir det et spørsmål om hvor informativ en slik påpekning alene kan bli. Skjønnlitteraturen har lenge, og på ulike måter, utforsket individets og kollektivets psykologi i en verden hvor naturvitenskapelig tenkemåter og utvikling i større grad farger våre liv. Aldous Huxleys *Brave New World* (1932) kan nevnes som et kroneksempel. Et kjennetegn på de seneste års skandinaviske selvbiografiske trend er også hvordan de indre rom utilslørt åpnes og hvordan affekter utleveres. For å være på nivå med utfordringene han skisserer kunne Foss enten sett til litteratur som reflekterer over dagens betingelser for våre indre rom, eller en tradisjon hvor teknologisk utvikling står sterkere enn hos de forfattere han nevner – som Stendhal og Tranströmer.

Overseelsen kan ha noe med faglig tilhørighet å gjøre. Men kanskje burde man fra redaksjonelt hold sett at et slikt omfattende spørsmål også kunne hatt bedre betingelser i en mer dialogisk form hvor begge fagperspektiv er representert, slik Engelstad og Gullestad faktisk beviser i sitt bidrag «Fedre og Sønner» sist ut i samlingen.

Melankoliens virkninger

Jean Starobinski har betegnet litteraturen i seg selv som et sorgarbeid. I kapittelet «Melankoli» får vi innblikk i sorgens og melankoliens ulike virkninger på språket; hvordan de kan begrense men også skape uttrykksmåter. Knut Stene-Johansen går inn i tematikken med utgangspunkt i Roland Barthes' skriftlige håndtering av tapet av sin mor i *Sorgens Dagbok* (2011). Under belastningen av sorg og tap kan språket krakelere og miste sin vante mening. Samtidig kan dette igjen avføde særegne betydningsforbindelser, som i Barthes' fragmenter, men også slik det vises i Freuds sykdomshistorie om den depressive «Ulvemannen», viser Stene-Johansen.

//

//]]]]> //]]]>

Barnepsykolog Tonya Sue Madsen ser melankolien fra en annen innfallsvinkel. Hennes artikkel er i første omgang en grundig redegjørelse av melankoli som psykologisk begrep, hvor hun blant annet støtter seg på Julia Kristevas melankoliteori som igjen annammer sentrale innsikter i Freuds «Sorg og melankoli» (1917). Melankolikeren beskrives av Kristeva som et individ som på grunn av forstyrrelser i en tidlig fase i barndommen ikke har vært i stand til å sørge over adskillelsen fra moren. Det inngir en fraværstfølelse som også kan føre til en mangel på tillitt til språket, som en form for fremmedfølelse i morsmålet.

Den psykologiske behandlingens «talking cure» har tradisjonelt vært en måte å hente pasientens skjulte historie inn igjen i livet. Men i likhet med Foss viser Sue Madsen også til en dreining mot en vitenskapelig observerende praksis som har gått på bekostning av den åpne lyttingen Freud benyttet som metode. Hun sammenligner den terapeutiske lytting med det poetiske språkets egenskaper og skriver avslutningsvis: «Poesien kan sette oss i en magisk berøring med noe levende og sant i oss selv. Dette kan hjelpe oss å holde fast i en tro – på språket og på prosessen – på at noe bærer i møte med det ukjente» (s. 85). Denne, og liknende formuleringer i artikkelen, klinger intuitivt riktig både for litteraturviter og psykolog.

Problemet blir likevel et for generelt innhold, som ikke evner å si noe om likhetene på et likestilt og avklart begrepsmessig grunnlag. «Poesi» blir her stående synonymt med en form for språklig sensitivitet, og blir i fremstillingen først og fremst en ressurs for psykologien.

Selv om Sue Madsen stiller ansporende spørsmål, som hvorfor melankolien kan virke språklig intensiverende, men også forstummende, sies for lite av det som berører poesiens partikularitet. Underveis siteres dikt av Gunvor Hofmo, Tor Ulven og Gunnar Ekelöf, men de blir kun til ubehandlede illustrasjoner på melankolsk tematikk. Man tenker seg det som mer interessant å drøfte hva det er ved det poetiske språket som gjør at det kan skape de effektene som beskrives. Slikt det jo også finnes forelegg for i psykoanalytisk teori.

Jacques Lacan har argumentert for likheter i underbevissthetens prosesser slik det utspilles i drømmen med de språklige funksjonene metafor og metonymi, slik disse igjen beskrives av litteraturforskeren Roman Jakobson. Selv om det beveger seg utover det Sue Madsen setter seg fore i artikkelen kunne man tenkt seg en tilsvarende utforsking av melankoliens språklige struktur

som mer faglig berikende.

«Das Unheimliche» i Neverland

«Det uhyggelige» (1919) er et av Freuds essayistiske kunststykker. Psykolog Sølvi Kristiansen kaller med rette Freuds innsirkling av sitt emne som et klassisk essay i Montaignes ånd, og hun gir i sitt bidrag en fortjenstfull utlegning av begrepet i kontekst av Freuds øvrige forfatterskap. Det gir en god bakgrunn for Kaja Schjerven Mollerins lesning av A.S. Byatts *Barnas bok*, som retter blikket mot romanens inkorporering av det uhyggelige. Romanen drives på et metaplan av en utforsking av fortellingen om Peter Pan, hvor settingen er et «Neverland» omgjort til et britisk familiehjem under en gryende første verdenskrig.

//

//]]]]> //]]>

I sin fremstilling følger Mollerin trådene fra Freud tilbake til Byatts egen lesning av J.M. Barries klassiker i romanen. Vekslingen aktiverer uventede sider av Freuds begrep, som leder Mollerin til å spørre om «Det uhyggelige» både formelt og gjennom sin drøfting av dobbeltgjengermotivet kan

leses som en kamp mot det grenseløse. Som barn, forklarer hun, fungerer tanken om dobbeltgjengeren som en bekreftelse, men som kritisk voksen blir det en påminner om en periode i livet da vi ikke var i stand til å avgrense oss selv fra omgivelsene. «Neverland» er nettopp idéen om et sted hvor den barnlige narsissismen kan holdes levende, evig. Uten at Mollerin nevner det tar man seg umiddelbart i å tenke på Michael Jacksons ranch som et kitchy eksempel på samme poeng.

I romanens struktur ser Mollerin en kritikk rettet mot infantilisering av kulturen: «Poenget for Byatt ser ut til å være dette: Å erfare barndommen som barn er noe annet enn å henge fast i den som voksen» (s. 126). Konklusjonen er overbevisende og viser samtidig, i innsirklingen av Byatts kritikk mot kulturens nostalgisk-regressive tendenser, betydningsfasettene i selve begrepet om det uhyggelige.

Lille Hans og Knausgård

Samlingen avsluttes med et vellykket grep, hvor litteraturforsker Irene Engelstad og psykoanalytiker Siri Erika Gullestad leser Freuds fobihistorie «Lille Hans» (1909) og Karl Ove Knausgårds *Min Kamp 1* (2009) fra hvert sitt faglige perspektiv. I kommentarer av hverandres tolkninger trekkes noen klare skillelinjer mellom faggrenene og litteraturen, der samlingen ellers vektlegger likheter.

Engelstad lar nevrosebeskrivelsene i rapporten «Lille Hans» være sekundære og foretar en narratologisk analyse av teksten. Ved å legge tyngdepunktet på form frembringer hun et viktig idéhistorisk poeng: Det er barnet som selvstendig og kunnskapssøkende subjekt Freud på en ny måte løfter frem i denne analysen.

Gullestad stiller seg på sin side ambivalent til psykoanalytisk tolkning av litteratur, men mener det har sitt bruksområde der tekstelementer ellers blir stående som «uløste gåter». Her tangeres utvekslingstradisjonen mellom disiplinene, og gir et nødvendig prinsipielt perspektiv på psykoanalytisk litteraturkritikk. Førstegenerasjons psykoanalytikere som Otto Rank, Joan Riviere og Ernest Jones la ned en veritabel innsats for å skape en tolkningsgren, men sistnevntes lesning av *Hamlet* (først publisert i Freuds tidsskrift *Imago*, 1915) er omdiskutert, og i ettertiden også blitt et eksempel på en metodisk rigiditet som har skapt motforestillinger overfor psykoanalytisk teorianvendelse. Litteraturforsker Shoshana Felman beskriver eksempelvis slike tolkninger som et forhold der hvor litteraturen selv fort kan ende som objekt for psykoanalysens eget begjær etter anerkjennelse.

//]]]]> //]]>

Vel vitende om denne fallgruven motiveres Gullestad derfor i sin lesning av *Min Kamp 1* av den psykoanalytiske holdningen i romanens prosjekt om å «trengje inn», å komme ut av det inautentiske og å gi legitimitet til følelsene. Freud og Knausgårds prosjekt har likheter i sin søken etter ærlighet, mener Gullestad, og gir et argument som sjelden ble hørt i debatten som oppstod rundt romanens utlevering av andre mennesker: Den usentimentale oppriktigheten er i seg selv et etisk bidrag.

Som litteraturviter vektlegger Engelstad i sin kommentar skillet mellom forfatter- og fortellerinstans, og betydningen av bekjennelsestradisjonen Knausgård skriver seg inn i. I romanens overskridende billedbruk finner hun fremfor alt en metafysisk lengsel, som tematisk sett blir romanens bærende element.

Dialogformen fungerer instruktivt; ikke bare ser vi hvordan metodevalget gir utslag overfor ulike aspekter i teksten, men punkter der hvor lesemåtene støter mot hverandre og der hvor de fungerer utfyllende, blir åpenbart. Skulle eksempelvis litteraturstudenter ønske en oppklaring av grenseoppgangene mellom fagene er teksten å anbefale.

Egnet som introduksjon

Hva sitter leseren så igjen med? At *Freud, psykoanalyse og litteratur* er et produkt av et seminar antyder at den ikke er tenkt som en strengt lagt opp fagbok. Derfor er perspektivet i bidragene mer utprøvende enn konkluderende. Problemet oppstår når utforskningen begrenses av generell omgang med begreper, den drøftingstradisjonen som allerede eksisterer og litterært eksempelbruk. Likevel gir samlingen et godt overblikk i områdene hvor litteratur (diktningen og lesingen) og psykoanalyse møtes og drar veksel på hverandre. Det at ulike penner er i sving virker også inviterende; her har jeg eksempelvis ikke omtalt to mer personlige essay av forfatterne Hans Herbjørnsrud og Nikolaj Frobenius om melankolien og det uhyggelige. Som en introduksjon til to fagfelt som i sitt fundament kan sies å jobbe med samme grunnleggende menneskelige erfaringer – særlig språkliggjøringen av sorg og melankoli – er den derfor å anbefale.

Litteratur:

- Felman, Shoshana (red.). 1982. *Literature and psychonalysis. The question of reading: Otherwise*. The John Hopkins University Press.
- Frankland, Graham 2000. *Freud's literary culture*. Cambridge University Press.
- Kittang, Atle 2007. *Freud*. Gyldendal norsk forlag

